

РОЗДІЛ 3

СОЦІОЛОГІЧНА ОСВІТА: АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ЕФЕКТИВНІ ПРАКТИКИ НАВЧАННЯ

УДК 378

ПРАКТИКИ ПРОТИДІЇ ПЛАГІАТУ В УКРАЇНСЬКИХ ВНЗ ЯК СКЛАДОВА АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Ткаченко Валентина Володимирівна – начальник відділу статистики і аналітики вищої освіти Інституту освітньої аналітики;

Кожекіна Людмила Юрївна – кандидат соціологічних наук, науковий співробітник сектору навчальних закладів відділу статистики і аналітики вищої освіти Інституту освітньої аналітики;

Денисюк Оксана Яківна – перший заступник директора Інституту освітньої аналітики

Ураховуючи введення поняття академічної доброчесності в законодавчу сферу (що передбачається в проекті нового закону «Про освіту»), у статті підкреслюється актуальність дослідження наявних практик сприяння академічній доброчесності, зокрема запобігання та протидії плагіату, які втілюються у ВНЗ нашої країни. Визначаються поняття академічної доброчесності та плагіату. На підставі проведеного дослідження аналізується характер практик боротьби з плагіатом, що найчастіше використовуються у вітчизняних ВНЗ. Робиться висновок про необхідність подальших досліджень практик академічної доброчесності у ВНЗ України задля ефективного втілення її принципів у вітчизняний освітній простір.

Ключові слова: академічна доброчесність, плагіат, кодекс честі студента, етичний кодекс викладача, контент-аналіз.

Учитывая введение понятия академической добропорядочности в законодательную сферу (что планируется в новом законе «Об образовании»), в статье подчеркивается актуальность исследования имеющихся практик содействия академической добропорядочности, в частности предотвращения и противодействия плагиату, которые реализуются в вузах нашей страны. Определяются понятия академической добропорядочности и плагиата. На основании проведенного исследования анализируется характер практик борьбы с плагиатом, которые чаще всего используются в отечественных вузах. Делается вывод о необходимости дальнейших исследований практик академической добропорядочности в вузах Украины для эффективного воплощения ее принципов в отечественное образовательное пространство.

Ключевые слова: академическая добропорядочность, плагиат, кодекс чести студента, этический кодекс преподавателя, контент-анализ.

Taking into account the introduction of the notion of academic integrity into the legislative sphere (what is planned in the new law «On Education»), the article emphasizes the relevance of the study of existing practices of academic integrity promotion, in particular regarding the plagiarism prevention and counteraction, which are embodied in the universities of our country. The authors describe the notions of academic integrity and plagiarism. Based on the empirical research, the article analyzes the nature of the practices to combat plagiarism, which are most commonly used in domestic universities. It is concluded that there is the need in further research of academic integrity practices in the universities of Ukraine for an effective implementation of its principles into domestic educational space.

Keywords: academic integrity, plagiarism, student honor code, teacher ethics code, content analysis.

В умовах реформування системи вищої освіти України питання підвищення її якості є одним з першочергових. Адже від того, наскільки якісною є освіта, залежить конкурентоздатність вітчизняних ВНЗ, обсяг фінансових надходжень, визнання дипломів українських університетів на європейському та світовому рівнях, підвищення конкурентоспроможності випускників ВНЗ тощо. У цьому контексті дотримання принципів академічної доброчесності постає як невідмінна умова підвищення якості освіти. Сфокусованість на цій темі пояснюється також її зв'язком з дискусією про те, яким чином система вищої освіти впливає на формування

ціннісних орієнтацій громадян. Між тим систематизовані емпіричні дані та їх узагальнені висновки щодо існуючих практик запровадження принципів академічної доброчесності у ВНЗ України (університетах, академіях, інститутах) відсутні. Вищезазначене зумовило необхідність проведення Інститутом освітньої аналітики дослідження для окреслення наявної ситуації і визначення ВНЗ, що вже мають досвід уведення у свою діяльність основних практик сприяння академічній доброчесності.

Академічна доброчесність – інноваційне поняття для української системи освіти, хоча у світі цей термін відомий вже понад сторіччя. В українському освітньому середовищі питання академічної доброчесності вперше актуалізувалось у 2009 році [1]. Тоді за ініціативою Фонду сприяння розвитку демократії Посольства США об'єднанням громадських організацій було проведено низку заходів, присвячених підтримці та впровадженню Кодексу честі у ВНЗ України. Хоча, слід зауважити, в українських вишах такі кодекси створювались і до зазначеної ініціативи. Одним із перших розроблено Кодекс честі та гідності студента в Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара (2003 р.).

Згідно з проектом нового закону «Про освіту» «академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» [2].

Попри те що в самому законі є тлумачення основних принципів академічної доброчесності, важливу роль у донесенні цих засад відіграють установчі документи кожного ВНЗ, адже згідно з п.8. ст.42 законопроекту «Про освіту», «порядок виявлення та встановлення фактів порушення академічної доброчесності визначаються правилами внутрішнього розпорядку закладів освіти» [2]. Тобто регулювання дотримання цих принципів є відповідальністю самих вишів. Таким чином, саме ВНЗ мають бути зацікавлені в тому, щоб учасники академічного процесу були ознайомлені з вищезгаданими засадами. Оскільки принципи академічної доброчесності дещо відрізняються для різних учасників академічного процесу, засадничі положення можуть відображатися у кількох документах: кодексі честі студента, етичному кодексі викладача, положенні щодо протидії плагіату.

Серед усіх принципів академічної доброчесності на окрему увагу заслуговує уникнення плагіату у власних роботах.

Мета статті – проаналізувати практики запобігання та протидії плагіату, що найчастіше використовуються у вітчизняних ВНЗ.

Перш ніж перейти до аналізу практик боротьби з плагіатом у ВНЗ України, необхідно дати визначення самому поняттю «плагіат» та «академічний плагіат».

Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 № 3792-ХІІ «плагіат – оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору» [3].

У Законі України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII академічний плагіат визначається як «оприлюднення (частково або повністю) наукових результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження та/або відтворення опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання» [4].

Отже, об'єктом дослідження, проведеного Інститутом освітньої аналітики у березні-червні 2016 року за дорученням Міністерства освіти і науки України, є державні та комунальні університети, академії, інститути України. Серед державних ВНЗ дослідницький інтерес становлять заклади, підпорядковані Міністерству освіти і науки України, Міністерству охорони здоров'я України, а також силовим міністерствам. Реалізовано суцільне дослідження зазначених вишів (охоплено ВНЗ у всіх регіонах України, окрім вишів, що знаходяться в Криму та на окупованих територіях Донбасу). Для проведення дослідження створено базу даних ВНЗ України на основі даних Інформаційної системи «Конкурс» [5]. Варто зазначити, що завдання даного дослідження полягало передусім в окресленні загальної ситуації щодо існуючих практик академічної доброчесності у ВНЗ України, тому досліджувані виші не розглядалися у розрізі регіональних відмінностей.

На початку проведення дослідження було поставлено завдання передусім зафіксувати наявну ситуацію щодо публічного доступу до офіційних документів чи інших текстів, що містять принципи академічної доброчесності. Зокрема здійснено перевірку сайтів державних і комунальних університетів, академії, інститутів на наявність:

- кодексу честі студента (або аналога з іншою назвою, у якому фігурують принципи академічної доброчесності здобувача освіти);
- етичного кодексу викладача (або аналога з іншою назвою, у якому фігурують принципи академічної доброчесності викладача);
- опублікованого положення про протидію плагіату (або ж його аналогів чи принаймні публічних задувань про практику перевірки робіт на плагіат).

Перші два пункти перевірялись лише серед ВНЗ, що підпорядковані МОН, оскільки в медичних ВНЗ і вишах, що підпорядковуються силовим міністерствам, є своя специфіка етики поведінки, що робить некоректним порівняння кодексів честі цих вишів з аналогічними документами звичайних ВНЗ. З іншого боку,

оскільки поняття плагіату є уніфікованим (як і авторське право), ці ВНЗ були включені до вибірки, коли йшлося про перевірку на наявність прописаних процедур протидії плагіату. Отже, наявність кодексів перевірялась у 172 ВНЗ (що становить 60 % від усіх університетів, академій, інститутів України), а питання плагіату було перевірено для 206 ВНЗ (що становить 72 % від усіх університетів, академій, інститутів України).

Після перевірки сайтів на наявність кодексу честі студента й етичного кодексу викладача або їх аналогів було проведено контент-аналіз для виявлених текстів. Предметом контент-аналізу було визначено академічну доброчесність здобувачів освіти (для кодексів честі студента) та доброчесність педагогічних і науково-педагогічних працівників (для етичних кодексів викладачів). За основу для категоріальної матриці було взято визначення поняття, що наведено в законопроекті «Про освіту» [2].

Крім того, проведено суцільне стандартизоване онлайн опитування (реалізоване за допомогою ресурсу Google Forms) представників адміністрацій ВНЗ щодо існуючих практик сприяння академічній доброчесності. Для підвищення response rate запрошення до участі в опитуванні надсилались на особисті пошти ректорів з персональним зверненням (якщо цю інформацію можна було знайти на сайті вишу). Загалом було надіслано 108 персональних листів ректорам із копією на загальну пошту ВНЗ, решта листів – лише на загальну пошту. У результаті отримано відповіді від представників 138 вишів з усіх регіонів України, що становить 67 % від загальної кількості респондентів, а саме: м. Київ – 21 ВНЗ, Харківська область – 20 ВНЗ, Львівська область – 12 ВНЗ, Одеська область – 12 ВНЗ, Дніпропетровська область – 9 ВНЗ, Донецька область – 6 ВНЗ, Вінницька область – 5 ВНЗ, Запорізька область – 5 ВНЗ, Полтавська область – 5 ВНЗ, Миколаївська область – 4 ВНЗ, Тернопільська область – 4 ВНЗ, Херсонська область – 4 ВНЗ, Хмельницька область – 4 ВНЗ, Черкаська область – 4 ВНЗ, Житомирська область – 3 ВНЗ, Рівненська область – 3 ВНЗ, Чернігівська область – 3 ВНЗ, Волинська область – 2 ВНЗ, Закарпатська область – 2, Івано-Франківська область – 2 ВНЗ, Луганська область – 2 ВНЗ, Сумська область – 2 ВНЗ, Чернівецька область – 2 ВНЗ, Київська область – 1 ВНЗ, Кіровоградська область – 1 ВНЗ. В опитуванні взяли участь 4 % ректорів ВНЗ; 77 % представників адміністрації (без зазначення посади); решта (19 %) – при відповіді на питання щодо зазначення посади вибрали варіант «Інше», зокрема зазначали такі посади, як декан факультету, завідувачі навчальних, навчально-методичних відділів і відділу забезпечення якості освіти тощо.

Завданням даного етапу дослідження було проаналізувати передусім номінальні практики профілактики плагіату, які застосовуються у вітчизняних ВНЗ, а також виявити, чи можуть представники адміністрацій досліджуваних вишів надати інформацію щодо нормативних документів, про які йдеться в дослідженні (положення протидії плагіату, кодекс честі студента й етичний кодекс викладача). При цьому фокус цього етапу було спрямовано саме на практики перевірки робіт на плагіат та програми, які при цьому використовуються.

На підставі проведеного дослідження отримано наступні висновки:

- за результатами огляду сайтів ВНЗ кодекси честі студента або його аналоги виявлено на сайтах 27 ВНЗ (що становить 15,5% від загальної кількості досліджених сайтів); етичні кодекси викладача або його аналоги виявлено на сайтах 19 ВНЗ (11%);
- за результатами опитування представників адміністрацій ВНЗ мають кодекс честі студента 39 закладів (28% від загальної кількості), а кодекс честі викладача – 36 (26% від загальної кількості). В обох випадках більше половини згаданих кодексів – окремі документи.

Щодо змістової складової контент-аналіз показав, що найбільше згадуються принципи академічної доброчесності в тих кодексах, при створенні яких укладачі орієнтувались на міжнародні зразки. Крім того, найбільш якісними змістовно виявились кодекси, які поєднали в собі етичні засади для всіх учасників академічного процесу. Особливістю проаналізованих кодексів честі або їх аналогів є те, що часто в них більша увага приділяється загальним принципам; менша – нормам щодо самостійності виконання завдань; і зовсім мало в подібних документах фігурують принципи поваги до авторського права.

У даній же статті хотілося б більш детально зупинитися на результатах дослідження щодо наявних практик запобігання та протидії плагіату, що найчастіше використовуються у вітчизняних ВНЗ.

Як вже зазначалося, дослідження реалізовувалося у два етапи, на першому з яких проведено огляд сайтів ВНЗ на наявність задокументованих процедур протидії плагіату та/чи згадування їх використання.

За результатами огляду сайтів ВНЗ виявлено, що не в кожному положенні протидії плагіату можна віднайти самі процедури і механізми перевірки. Лише у відповідній документації 25 ВНЗ (12% від загальної кількості) наводяться приклади програм і сервісів, за допомогою яких можна робити перевірку.

Окрім наявності окремого положення, ми досліджували також згадки про перевірку на плагіат в інших нормативних документах, як-от: «Положення про організацію навчального процесу», чи «Положення про відділ моніторингу та забезпечення якості освіти», чи принаймні згадки про те, що перевірка на плагіат відбувається. Були випадки, коли ВНЗ фігурував у переліку користувачів програми «Анти-Плагіат», розробленої викладачами Хмельницького національного університету, але на сайті самого ВНЗ не вдавалось знайти згадки про використання будь-якої антиплагіатної програми, а інколи і про протидію плагіату як таку.

Загалом плагіат як поняття згадується хоча б побіжно на сайтах половини з досліджуваних ВНЗ. При цьому лише 13% ВНЗ мають окреме затверджене положення щодо запобігання та протидії плагіату; ще 4% містять розділи протидії плагіату в інших нормативних документах і ще для 9% ВНЗ правила перевірки на

плагіат затверджені редакціями наукових журналів для поданих на публікацію робіт. Ще 24% ВНЗ мають досить невизначений статус процедур перевірки. Здебільшого є номінальне згадування плагіату одним словом чи реченням у Положенні про організацію навчального процесу або як цитування п.8 ст.16 Закону України «Про вищу освіту» у Положенні про відділ внутрішнього забезпечення якості (чи його аналог).

Другий етап дослідження (опитування представників адміністрацій ВНЗ щодо практик протидії плагіату) дав змогу виявити, що лише три заклади (2%) зі 138 не вживають заходів щодо протидії плагіату. Для решти вишів найбільш розповсюдженими заходами щодо упередження плагіату є інформаційна робота зі студентами, зокрема: розповсюдження серед студентів матеріалів щодо правильного оформлення посилань у роботах; профілактичні бесіди наукових керівників зі студентами; пояснення студентам на парах про неприпустимість копіювання результатів чужої праці. Значно рідше згадуються практичні заходи, що сприяють зменшенню плагіату в роботах, як-то: формулювання завдань з курсів у формі, що унеможливило знаходження в інтернеті готової відповіді, заміна одного великого письмового завдання з курсу кількома меншими за обсягом. Разом з тим перевірку робіт на плагіат як захід його протидії згадують 80% респондентів. Цікаво, що при відповіді на наступне питання щодо способів перевірки на плагіат уже 96% опитаних стверджують, що перевіряють роботи на плагіат у той чи інший спосіб.

Зі 129 ВНЗ, представники яких стверджують, що в їх закладі практикується перевірка на плагіат, 7% респондентів вказали, що не знають нюансів перевірки, 37% користуються автоматичною перевіркою на плагіат за допомогою спеціальних програм, 26% – ручною (через пошукові ресурси) та ще 29% комбінують обидва способи.

Загалом представники 86 ВНЗ стверджують, що в їхніх закладах практикується автоматизована перевірка робіт на плагіат. За переліком програм, що наводили респонденти, можна оцінити принаймні ступінь обізнаності в антиплагіатних програмах і оцінити їх популярність. Найбільш популярними програмами є etxt.ru (45%), Advego Plagiatus (одна з перших програм на перевірку кирилических текстів) – 26%; набуває популярності українська програма Anti-Plagiarism (розробка Хмельницького національного університету, що є популярною і серед закордонних ВНЗ) – 15%, онлайн сервіс перевірки на плагіат Antiplagiat.ru (13%). За винятком останнього, ці сервіси (програми) мають встановлюватись на комп'ютер та потребують реєстрації; у програми з etxt.ru є опція онлайн перевірки, проте її функціонал обмеженіший за офлайн версію.

Для того щоб перевірити, чи дійсно респонденти мали досвід використання програм, які вказують, було введено додаткові питання про переваги та недоліки програми, яку респондент найчастіше використовує.

Головними перевагами є власне демонстрація відсотка унікальності тексту (що може бути використано як аргумент до зарахування чи незарахування роботи), можливість завантажувати файли для аналізу (а не копіювати тексти в робоче вікно), надання посилання на сайти першоджерел та безкоштовність програми (якщо вона є такою).

Основними недоліками респонденти відзначають повільний процес перевірки робіт, обмеження обсягу тексту, який можна перевірити за один раз (обидві характеристики властиві швидше безкоштовним програмам). Майже кожен п'ятий респондент зазначив, що програма перевіряє унікальність слів, а не змістових одиниць (утім, у найбільш популярних програмах ця проблема усувається регулюванням розміру фрагментів, на які розбивається текст).

У тих 129 ВНЗ, що практикують перевірку на плагіат у той чи інший спосіб, здебільшого за подібну перевірку відповідальними є наукові керівники (67% від тих ВНЗ, що практикують перевірку) та кафедри (39%). Також серед тих, хто найчастіше перевіряє роботи на плагіат, – окремі викладачі (випадки, коли кожен викладач сам визначає, чи перевіряти на плагіат роботи студентів), видавничий відділ чи його аналог, відділ забезпечення якості освітньої діяльності чи його аналог – приблизно 25% для кожної з категорій.

Найчастіше на плагіат перевіряються кваліфікаційні роботи. Варто відзначити, що магістерські роботи у відповідях зазначали частіше за кандидатські/докторські дисертації (90% та 82% відповідно). Це дещо порушує загальне уявлення про те, що чим більш ускладненою і важливою для наукового визнання є робота, тим прискіпливіше варто перевіряти її на наукову новизну. Третім за популярністю типом матеріалів, що проходять перевірку, є бакалаврські кваліфікаційні роботи (67%), більше половини респондентів зазначили, що перевірку проходять і публікації в спеціалізованих виданнях (61%). Разом з тим у вишах не надто поширеною є практика перевірки на плагіат дрібніших робіт (від завдань проміжного контролю до перших курсових) та друкованих робіт вище за аспірантський рівень – монографій і навчальних посібників.

Не знають про випадки виявлення плагіату або не були напряму поінформовані про них 27% респондентів. Близько третини респондентів згадали поодинокі випадки (до 10) виявлення плагіату, кожен п'ятий – від 10 до 19 випадків.

Усі, хто згадував випадки порушення, вказували на певні заходи, які були застосовані до порушників (жоден респондент не відзначив, що «нічого не відбулось», утім двоє зазначили, що не знають, що відбулось далі). Результати показали, що зазвичай вживаються «м'які» заходи, зокрема 82% респондентів зазначили, що робота поверталась на доопрацювання і зараховувалась після повторного подання; 34% вказують на те, що було висловлене усне попередження. Утім, третина респондентів відзначили застосування і більш суворого заходу – деякі роботи не були зараховані чи допущені до захисту.

Загалом з усіх можливих способів відповідальності найбільш радикальний випадок – позбавлення ступеня – було згадано лише раз; і навіть письмове попередження/догана згадувалось лише двічі. У розділі «Інше» один раз було зазначено про звільнення викладача з ВНЗ унаслідок подібного випадку.

Про наявність нормативних документів щодо протидії плагіату 8% респондентів вказали на відсутність відповідних документів, 49% зазначили, що документ перебуває на стадії розробки. Наявність повноцінного документа відзначили 29%, а 14% опитаних вказали, що положення протидії плагіату є складовою іншого документа. Серед тих ВНЗ, представники яких відмітили наявність документів, пов'язаних з положенням протидії плагіату, 48% мають ці документи в публічному доступі.

Таким чином, незважаючи на те, що тема боротьби з плагіатом є надзвичайно актуальною, за результатами проведеного огляду сайтів вітчизняних ВНЗ задокументовані процедури протидії плагіату в тому чи іншому вигляді виявлено на сайтах лише чверті досліджених вишів. За результатами опитування представників адміністрацій ВНЗ 43% опитаних вказали на наявність відповідних документів. При цьому половина документів, пов'язаних з положенням протидії плагіату, не є доступними для загалу. Частково ці документи поширюються внутрішньо, притому з огляду на відкриті відповіді – здебільшого серед викладачів. У таких випадках негативним наслідком подібних ситуацій стає недостатня поінформованість студентства щодо існування подібного положення, критеріїв, за якими визначається поняття плагіату, та можливих санкцій для порушника.

Під час опитування виявлено, що майже всі ВНЗ вживають заходи для боротьби з плагіатом, проте вони переважно мають характер роз'яснювальної роботи зі студентами.

Також 96% респондентів зазначили, що у їхніх ВНЗ здійснюють перевірку робіт на плагіат тим чи іншим чином.

Загалом відповідальність за перевірку робіт на плагіат покладається на наукових керівників та кафедр; у випадку публікацій – на видавничий відділ. Перевірку проходять передусім магістерські дипломні роботи, на другому місці – кандидатські, на третьому – бакалаврські дипломні роботи.

Ці дані свідчать про існування «зони перевірки» з бакалаврату до аспірантури, у якій відсутності плагіату приділяється (або за уявленнями респондента має приділятися) більше уваги. Можливо, це сприйняття варто змінювати, оскільки те, що студенти почуваються в безпеці через відсутність контролю над плагіатом у роботах проміжного контролю (рефератах, есе, курсових тощо), і може призводити до запозичення ідей у кваліфікаційних роботах. Випадки виявлення плагіату зазвичай закінчуються вживанням «м'яких заходів» щодо порушників: поверненням роботи виконавцю і зарахуванням переробленої роботи після повторного подання; усними зауваженнями.

У цілому, проведене дослідження дозволило окреслити наявну ситуацію і проаналізувати практики запобігання та протидії плагіату, що найчастіше використовуються у вітчизняних ВНЗ. Результати проведеного дослідження можуть слугувати основою подальших емпіричних досліджень практик запровадження принципів академічної доброчесності, зокрема уникнення плагіату у власних роботах, та проблем на цьому шляху. Крім того, на основі проведеного дослідження можуть бути підготовлені рекомендації для керівництва ВНЗ щодо розробки або вдосконалення вже існуючих практик боротьби з плагіатом.

Література:

1. Цокур О.С. «Кодекс честі» в системі вищої освіти США [Електронний ресурс]/ О.С. Цокур // Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. – Серія: Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 150. – С. 57-62. Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchu/N150/N150p057-062.pdf
2. Проект Закону «Про освіту» від 30 березня 2016 р. №3491-д [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639
3. Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-ХІІ «Про авторське право і суміжні права» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>
4. Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/1556-18>
5. Інформаційна система «Конкурс» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: : <http://vstup.info/>